

Сенситивний тип реагування провокує надмірну заклопотаність пацієнта можливим несприятливим враженням, яке може справити на оточуючих інформація про його хворобу (побоювання ізоляції, приниження, зневажливого ставлення тощо). Основою цього є рефлексивний стиль мислення, орієнтація на думку і оцінку оточуючих. Такі пацієнти схильні до постійних і часто зайвих вибачень, нерідко на шкоду своєму здоров'ю соромляться звертатися до фахівців навіть у випадках загрозливого для життя стану. Відзначаються боязкість, сором'язливість, підвищена ніяковість таких пацієнтів.

При ейфорійному типі реагування характерним є необґрунтовано підвищений, часто наганий настрій, зневага та легковажне ставлення до хвороби і лікування. Подібне реагування може носити захисний характер або відображати характерологічні особливості людини.

Паранойяльний тип реагування виявляється у впевненості в тому, що хвороба є результатом чийогось злого наміру. Характерним є крайня підозрілість до ліків і процедур, прагнення приписувати можливі ускладнення недбалості або злому наміру фахівців, скарги в усі інстанції, звинувачення і вимоги покарань у зв'язку з цим. Даний тип реагування виникає переважно на базі особистісних особливостей [3].

Таким чином, суть хвороби може змінити «Я»-образ людини, її ставлення до самої себе, відносини з іншими людьми й навколишнім середовищем. Хвороба може стати перешкодою втілення основних життєвих мотивів людини, і тоді хворий перш за все намагатиметься позбавитися свого захворювання. Але іноді хвороба може набути суті певного «помічника» у вирішенні складних життєвих ситуацій (вторинна користь хвороби), що найчастіше провокує амбівалентне ставлення до власного хворобливого стану. Все це слід враховувати під час організації взаємодії з психосоматичними хворими у ході надання їм психотерапевтичної допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коломоєць М.Ю., Павлюкович Н.Д. та ін. Теорії та концепції психосоматичних захворювань // Буковинський медичний вісник. – 2008. – Т. 12, №1. – С.141-144.
2. Волков В.Т., Стрелис А.К. и др. Личность пациента и болезнь. – Томск: Сиб. мед. ун-т, 1995. – 328 с.
3. Кабанов М.М., Личко А.Е., Смирнов В.М. Психологическая диагностика и коррекция в клинике. – Л.: Медицина, 1983. — 312 с.
4. Николаева В.В. Влияние хронической болезни на психику: [монография]. М.: Изд-во МГУ, 1987. – 168 с.
5. Кришталь В.В. Психосоматическая патология: генез и подходы к коррекции // Международный медицинский журнал – 2001. – Т. 7, № 1. – С. 37-40.
6. Михайлов Б.В., Сарвір І.М. та ін. Соматоформні розлади – сучасна загальномедична проблема // Український медичний часопис. – 2003. – №3. – С. 73-76.

УДК: 316.614-056.37-053.6

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПОНЕНТІВ РОЛЬОВОЇ ПОВЕДІНКИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ

Горбенко С.Л.

кандидат психологічних наук, доцент
навчально-науковий інститут права та психології
Національної академії внутрішніх справ

Стаття містить результати теоретико-експериментального дослідження проблеми рольової поведінки розумово відсталих підлітків, зокрема вивчення її структурних компонентів.

Статья содержит результаты теоретико-экспериментального исследования проблемы ролевого поведения умственно отсталых подростков, в частности изучение ее структурных компонентов.

This article contains the results of theoretical and experimental research on role behavior of mentally retarded adolescents, including the study of its structural components.

Ключові слова: соціалізація, рольова поведінка, структурні компоненти рольової поведінки: змістовий, емоційно-мотиваційний, поведінковий.

Ключевые слова: социализация, ролевое поведение, структурные компоненты ролевого поведения: содержательный, эмоционально-мотивационный, поведенческий.

Keywords: socialization, role behavior, structural components of role behavior and performance.

Становлення особистості відбувається в процесі соціалізації індивіда – засвоєння ним соціального досвіду, перетворення соціального досвіду у власні цінності, залучення до власної поведінки норм, які прийняті у суспільстві чи групі. Особливе місце у цьому процесі надається засвоєнню та виконанню дитиною соціальних ролей, тобто рольовій поведінці.

Вивчення психологічних особливостей рольової поведінки та цілеспрямоване її формування у розумово відсталих підлітків сприятиме підвищенню рівня їх соціалізації та зростанню особистісної зрілості.

Проблема рольової поведінки у психолого-педагогічній науці знайшла своє відображення у працях Б.Г.Ананьєва, Г.М.Андрєєвої, П.П.Горностая, А.І.Донцова, О.П.Єлісєєва, О.В.Киричука, А.Б.Коваленко, Я.Л.Коломинського, І.С.Кона, М.Н.Корнева, В.Г.Криська, І.О.Мартинюка, В.В.Москаленко, Л.Е.Орбан-Лембрик, Б.Д.Паригіна, А.В.Петровського, П.Я.Пригунова, В.Г.Романової, С.Л.Рубінштейна, М.В.Савчина, А.Л.Свенцицького, Л.Д.Столяренко, В.А.Ядова, М.Г.Ярошевського та ін. Рольова поведінка – це практичне виконання соціальних ролей, реальні вчинки людини, опосередковані суспільними вимогами і очікуванням, її особистісними властивостями, а також уявленнями про оточуючих і про саму себе [2].

У дослідженні при визначенні змісту та рівнів компонентів рольової поведінки ми спиралися на розробки, представлені у дослідженнях О.П.Хохліної [3] та О.М.Вержиковської [1], які були адаптовані та конкретизовані нами щодо суті предмета нашого дослідження.

Як свідчить аналіз психологічного змісту структурних компонентів соціальної ролі (зразок ролі, модель ролі, рольова поведінка) [2], вони певною мірою відповідають компонентам вихованості (змістовий, емоційний, поведінковий) [1] і діяльності (змістовий, операційний, мотиваційний) [3]. У зв'язку з цим, такий параметр вивчення рольової поведінки, як сформованість її компонентів, нами використовувався. Компонентами сформованості рольової поведінки були визначені такі, як:

- 1) змістовий – знання про норми поведінки, які визначаються роллю;
- 2) емоційно-мотиваційний – ставлення до цих норм виконання;
- 3) власне поведінковий – виконання правил рольової поведінки.

Вивчення цих компонентів здійснювалось за такими показниками:

- змістовий – повнота, адекватність, усвідомленість знань про норми поведінки, які визначаються роллю;
- емоційно-мотиваційний – позитивне чи негативне ставлення до виконання ролі, його стійкість та дієвість;
- власне поведінковий – адекватність, стійкість та самостійність виконання правил рольової поведінки відповідно

еталону.

Так, показник повноти показує наявність знань про правила рольової поведінки.

Адекватність знань розглядається нами як правильне трактування правил рольової поведінки.

Усвідомленість знань – це розуміння правил рольової поведінки, здатність вербально розкрити їх зміст.

Відповідно, сформованість змістового компоненту рольової поведінки при виконанні конвенційних ролей за визначеними показниками (повнота, адекватність, усвідомленість) має такі рівні:

I. Високий: наявність у дитини знань про правила рольової поведінки, їх деталізованість; розуміння, повнота і адекватність розкриття сутності цих правил.

II. Вищий за середній: наявність у дитини знань про більшість правил рольової поведінки, їх деталізованість; безпомилкове трактування правил рольової поведінки; розуміння, адекватне, але не повне розкриття їх сутності.

III. Середній: наявність у дитини знань про деякі характеристики правил рольової поведінки, часткова їх деталізованість; точне розуміння, але не достатньо повне і адекватне вербальне розкриття сутності правил рольової поведінки.

IV. Нижчий за середній: наявність у дитини окремих знань про правила рольової поведінки; недостатнє їх розуміння і вербалізація.

V. Низький: відсутність у дитини знань про правила рольової поведінки, а також розуміння і вербалізації їх сутності.

Сформованість емоційно-мотиваційного компонента рольової поведінки вивчалася за такими показниками, як: характер ставлення до правил поведінки (позитивний або негативний), його стійкість та дієвість.

Так, характер ставлення до правил конвенційних ролей та їх виконання може бути цілковито позитивним, виразно позитивним, зацікавленим, недостатньо виразно позитивним, байдужим, негативним.

Стійкість демонструє зацікавленість сутністю та акцентування на суттєвих ознаках правил виконання конвенційних ролей, що виявляється епізодично чи постійно.

Дієвість демонструє позитивні реакції на правила конвенційних ролей та необхідність їх виконання від споглядального характеру до дієвого.

Відповідно, сформованість емоційно-мотиваційного компонента за визначеними показниками має рівні:

I. Високий: цілковито позитивне ставлення до правил поведінки та необхідності їх виконання, яке характеризується повним і стійким їх прийняттям, зацікавленістю щодо їх сутності та активними позитивними реакціями на них.

II. Вищий за середній: виразно позитивне, достатньо стійке ставлення до правил поведінки та їх виконання; зацікавленість, наявність позитивних реакцій на них, але лише часткове їх прийняття.

III. Середній: зацікавлене, але пасивне і недостатньо стійке ставлення до правил поведінки та їх виконання, наявність позитивних реакцій в процесі їх аналізу з дорослим.

IV. Нижчий за середній: недостатньо позитивне та пасивне, недостатньо стійке, тобто змінне за характером ставлення до правил поведінки та їх виконання; наявність неадекватних реакцій, незадоволеність.

V. Низький: байдуже, споглядальне і епізодичне або активне і стійке негативне ставлення до правил рольової поведінки та їх виконання; повне їх неприйняття, наявність бурхливої негативної реакції.

Для вивчення власне поведінкового компонента, відповідно до сутності конвенційних ролей, було визначено рівні сформованості навичок рольової поведінки за показниками: адекватність (правильність виконання правил конвенційних ролей відповідно до еталона), стійкість (постійність застосування правил конвенційних ролей в різних ситуаціях) та

самостійність (контроль та допомога учневі в окремих випадках чи за ситуацією).

Відповідно, були визначені рівні сформованості власне поведінкового компонента рольової поведінки розумово відсталих підлітків:

I. Високий: адекватно виконує правила рольової поведінки, розуміє та постійно застосовує їх у різних ситуаціях, самостійно відтворює рольову поведінку згідно з еталонами.

II. Вищий за середній: в основному правильно та постійно, але повільно виконує правила рольової поведінки, в окремих випадках потребує контролю та допомоги.

III. Середній: з похибками, ситуативно виконує правила рольової поведінки, потребує контролю за ситуацією і допомоги.

IV. Нижчий за середній: зі значними похибками, дуже повільно виконує правила рольової поведінки, потребує контролю та допомоги.

V. Низький: не виконує правила рольової поведінки.

Отже, при вивченні особливостей виконання рольової поведінки розумово відсталих підлітків ми послуговувались таким показником, як рівень сформованості структурних компонентів рольової поведінки (змістовий, емоційно-мотиваційний, власне поведінковий).

Вивчення сформованості названих вище структурних компонентів рольової поведінки здійснювалось за низкою показників, а саме: змістовий аналізувався за повнотою, адекватністю, усвідомленістю знань про норми поведінки, які визначаються роллю; емоційно-мотиваційний – за позитивним чи негативним ставленням до виконання ролі, його стійкістю та дієвістю; власне поведінковий – за адекватністю, стійкістю та самостійністю виконання правил рольової поведінки.

Визначені концептуальні засади були покладені в основу розробки методики вивчення рольової поведінки розумово відсталих підлітків. Враховувалося передусім розуміння суті соціальних ролей (конвенційної ролі школяра; конвенційних ролей, пов'язаних з офіційним статусом дитини у групі; міжособистісних ролей, пов'язаних з неофіційним статусом), рольової поведінки та показників її вивчення.

Результати вивчення рольової поведінки у розумово відсталих підлітків за її компонентами (змістовий, емоційно-мотиваційний та власне поведінковий) показали в цілому середній рівень їх сформованості. Однак виявлено, що найбільшою мірою недоліками характеризується змістовий компонент рольової поведінки. Знання характеризуються тим, що учні мають уявлення про певні правила конвенційних ролей, розуміють їх, але недостатньо повно і адекватно розкривають сутність цих правил і тільки частково їх деталізують. Найкраще, на вищому за середній та високому рівнях, розумово відсталі підлітки володіють знаннями про ролі санітара, природознавця, бібліотекаря.

Даними дослідження встановлено, що у розумово відсталих учнів підліткового віку переважає в основному середній рівень сформованості емоційно-мотиваційного компонента виконання усіх конвенційних ролей з урахуванням показників позитивного ставлення до виконання правил поведінки, стійкості та дієвості. Рольова поведінка на цьому рівні характеризується тим, що учні діють з позитивним настроєм, але досить пасивно. Водночас у процесі бесіди вони стверджувально ставляться до необхідності виконання правил, визначених конвенційними ролями.

На підставі аналізу даних у переважній частині учнів (60%) виявлено високий та вищий за середній рівні сформованості поведінкового компонента виконання ролей. Тобто рольова поведінка таких учнів характеризується адекватним і самостійним, хоч і повільним виконанням правил конвенційних ролей. Контролю та допомоги вони потребують тільки в окремих випадках. Найкраще розумово відсталі підлітки виконують конвенційні ролі санітара, природознавця, бібліотекаря. При виконанні конвенційних ролей школяра, старости та чергового значна кількість учнів має середній рівень сформованості поведінкового компонента. Для таких учнів характерним є ситуативне, з похибками виконання правил конвенційних ролей, вони потребують постійного контролю, спрямування.

Отримані експериментальні дані вивчення наявних в учнів рівнів сформованості компонентів рольової поведінки свідчать, що їх характеристики зазнають певних позитивних змін протягом навчання у 6-9 класах. Водночас виявлено, що особливої уваги на всіх етапах потребує формування змістового компоненту рольової поведінки за показниками адекватності та усвідомленості, а також поведінкового компоненту рольової поведінки за показником самостійності.

Таким чином, спеціально організований корекційно-виховний вплив, відповідно до визначених структурних компонентів рольової поведінки та показників їх сформованості, сприятиме становленню у розумово відсталих підлітків рольової поведінки, як умови їх соціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вержиковська О.М. Формування моральних якостей у розумово відсталих молодших школярів у позакласній виховній роботі: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. – К., 2001. – 20с.
2. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Підручник. – К., 1995. –304с.
3. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи колекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку – К.: Пед. думка, 2000. – 288с.